

UDK 323.1:316.64-057.87(497)

Владан Павловић¹

Милош Јовановић

Владимир Јовановић

Универзитета у Нишу

Филозофски факултет

О ОДНОСУ ЈЕЗИЧКОГ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У СТАВОВИМА СТУДЕНАТА – КУМУЛАТИВНИ РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА У ЧЕТИРИ БАЛКАНСКЕ ЗЕМЉЕ²

Резиме

У раду се представљају кумулативни резултати истраживања везаног за ставове студената о односу језичког и националног идентитета. Истраживање је спроведено на Универзитету у Нишу (Србија), Универзитету у Источном Сарајеву (Босна и Херцеговина), Универзитету у Великом Трнову (Бугарска) и Универзитету у Битољу (Македонија). Основни циљ био је размотрити могућу повезаност ставова студената о степену зависности језичког и националног идентитета са више демографских варијабли, као и испитати да ли код студената преовлађују ставови о тесној повезаности између језичког, с једне, и националног идентитета, с друге стране, или не. Као инструмент истраживања коришћен је упитник, који је попунило укупно 3012 испитаника. Статистичка анализа података поред осталог је показала да међу демографским варијаблама највећи утицај на ставове испитаника о степену повезаности између наведених слојева идентитета има тип религиозности, а да значајан утицај, поред осталог, може имати и њихов образовно-професионални профил.

Кључне речи: језик, нација, идентитет, језички национализам / језички космополитизам, ставови о односу језичког и националног идентитета

УВОД

У европској културно-историјској традицији почев од краја 18. века (и аутора попут Хердера, Русоа, Фихтеа, и времена Француске револуције) присутан је став да језички идентитет није тек један од слојева (индивидуалног и колективног) идентитета, који је равноправан са другим слојевима, већ да му међу различитим слојевима идентитета припада почасно место као „еманацији и огледалу народног духа”, гаранту самобитности и просперитета нација које су се формирале у поменуто време (видети нпр. Бугарски 1996б: 121–161 и Бугарски 2002: 171–176). Отуда популарно веровање, које емпиријске чињенице најчешће заправо демантују, али које је и поред тога и

¹ vladanp2@gmail.com

² Припремљено у оквиру пројеката *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074) и *Језици и културе у времену и простору* (178002), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

данас присутно у друштвима балканских земаља (на пример у ставовима крајње десних организација у Србији, а и у ширим лаичким круговима), да се може говорити о „светом тројству” језика, нације и државе, односно њиховој суштинској повезаности и међузависности, најчешће у односу један језик – једна нација – једна држава.

У том смислу, основни циљ овог рада је да представи резултате истраживања које се бавило тиме да ли на изабраном узорку студената више универзитета из региона преовлађују ставови о тесној повезаности између језичког и националног идентитета, односно да ли у датој популацији доминирају ставови који се могу сматрати експресијом језичког национализма, или они који би се могли окарактерисати као израз језичког космополитизма, као и да размотри могућу повезаност таквих ставова са неколико демографских варијабли. Испитани су студенти Универзитета у Нишу (УН), Универзитета у Источном Сарајеву (УИС) (Босна и Херцеговина), Универзитета у Великом Трнову (УВТ) (Бугарска) и Универзитета у Битољу (УБ) (Македонија).

Рад се надовезује на радове у којима се наведени узорак обрађивао парцијално (в. нпр. Јовановић, V. Ž. / Pavlović 2013, Павловић / М. Јовановић 2013).

Рад полази од следећих хипотеза:

- да студенти Англистике (који су анкетирањем обухваћени само на УН и УИС), захваљујући образовању које их нужно упућује да упознају друге културе кроз страни језик и књижевност, у већој мери од других испитаних студената заузимају ставове у којима преовлађује језички космополитизам, док се преостали испитивани студенти нешто чешће опредељују за ставове који се могу сматрати индикатором језичког национализма;

- да студенти УИС заузимају ставове у којима је нешто израженији језички национализам у односу на остале испитане студенте (што делом може бити последица познатих дешавања у БиХ током деведесетих година, уз оgradu да циљ овог рада не може бити да утврди и конкретно постојање таквог облика зависности),

- да студенти УВТ, као доминантно грађани ЕУ, нагињу ставовима који су ближи језичком космополитизму у односу на студенте преостала три универзитета у земљама које нису чланице ЕУ (уз оgradu да дата држава, као једна од најмлађих чланица ЕУ, свакако није репрезентативна за ставове студената у целокупној ЕУ).

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Теоријске основе рада

Пошто у раду вредносни судови у вези са односом језичког и националног идентитета (схваћених колективно и индивидуално) заузимају значајно место, то ће овде бити дат осврт на теоријска гледишта у вези са наведеним терминима и појмовима.

Под идентитетом се у раду подразумева самоистовестност на супрот другости, тј. скуп и континуитет суштинских својстава којима

се нека људска група или јединка дефинишу наспрам других, обележујући тако своју „самоистоветност“ (Бугарски 2009: 12, Бугарски 2005: 67). Он се може сматрати састављеним од низа компоненти, где се може говорити о: 1) његовим нивоима и то: идентитету као колективитету и индивидуалитету; 2) његовим слојевима и то: етничком, конфесионалном, професионалном, социјалном, територијалном, културном, политичком, генерацијском, родном па и језичком, националном и другим слојевима идентитета; 3) степену његове изражености, односно о јаком, средњем и слабом идентитету (Бугарски 2009: 12). Заједнички идентитет унутар неког колектива и јединствени идентитет појединца међусобно су тесно повезани, а уз то укрштањем са наведеним слојевима и степенима сачињавају врло комплексну структуру, чији су скоро сви елементи друштвено конструисани (а не „дати од Бога“ или „Природе“) и подложни променама (*ibid*). У том смислу овде ћемо под језичким и националним идентитетом сматрати типове слојева идентитета који се могу реализовати на поменутиим нивоима колективитета и индивидуалитета (као нивоима значајним за наш рад), а који се могу испољити у поменутиим степенима. Такође, појмови народ, нација, етнос/етницитет, етнонационална свест и језик коришћени су у овом раду у смислу у коме их користи Бугарски (1996б: 123–125 и 2002: 15–27).

Популарним (тј. лаичким) судовима о језику (а индиректно и са њима повезаним судовима о односу језичког и националног идентитета) бавио се Бугарски 1996а: 164–171. На датом месту они се дефинишу као „анонимни и широко прихваћени општи ставови о језику и језицима који се преносе с колена на колена, најчешће у облику обичних конвезационих клишеа“ (*ibid*, 164). Један део овог лингвистичког фолклора, како аутор даље наводи, чак и када су у питању пуке предрасуде и празноверице, потпуно је безазлен; међутим, међу њима има и таквих који могу имати теже последице и пред којима не треба остати нем.

Бугарски судове о језику класификује по три критеријума: а) по предмету, где судови обухватају цео распон од језика уопште, преко поједничких језика и дијалеката, до идиолекта као говора појединца; б) по врсти, на естетске, прагматичке и морално-друштвене, и в) по усмерености, тј. на судове који се односе на сопствени и туђ језик, дијалект или идиолект. Ове поделе међусобно су тесно повезане, што поменути аутор илуструје бројним примерима.

Такође, Бугарски наглашава да је општа тенденција која прожима све наведене ставове, поред осталог, став којим се одобрава и проглашава нормалним своје, а извргава подсмеху или чак и анатемисхе туђе. Популарним веровањима о језицима и народима, о „нашем“ и „страном“ у језику, друштвеној основи језичких конфликта и ставова према језику, детаљно се бавио такође Бугарски (1997б: 75–83, 2005: 43–51 и 2009: 11–73), а један од најранијих извора у коме се скреће пажња на потребу озбиљнијег изучавања области народне лингвистике (*folk linguistics*) јесте Hoenigswald 1966.

Питања односа између језика и етничко-националне свести, питања односа језика и нације у времену и простору, као и питања етничких обележја и национализма у језику, посебно се истичу као значајна (Бугарски 1996б: 121–161, Бугарски 1997а: 70–79, Бугарски 2002: 11–94 и 171–176, и Trudgill 2001 [1983]). Наиме, пажња се скреће на следеће две значајне чињенице. Прво, да не мора да постоји суштинска веза између језика, нације и државе, те да се један етницитет може конституисати као нација чак и ако нема свој засебан, стандардизован, национални језик којим би се служили сви припадници тог етницитета. И друго, потцртава се став да језик и етнонационална свест не морају бити нераскидиво повезани, односно да се етнонационална свест може развијати и без националног језика, који, дакле, не мора да представља ослонац и гарант очувања датог облика свести и „есенцијално отелотворење саме душе датог етницитета” (случај различитих нација које се служе нпр. енглеским, шпанским или португалским језиком). Што је још значајније, за овакве ставове се наводи и велики број примера, о којима овде због ограниченог простора неће бити речи.

У том смислу, суштински романтичарски, мистичан и митолошки став о тесној повезаности језика, нације и државе, односно представа о томе да се свеколики идентитет може свести на етничко порекло оваплоћено у матерњем језику, као и став да се човечанство природно дели на нације од којих свака поседује свој особени и непоновљиви карактер, при чему је језик гарант те посебности, може се назвати *језичким национализмом* (Бугарски, 2002: 60). Обратно, за становиште које поменуто негира, а које се може сматрати рационалним, космополитским и, условно речено, окренутим будућности, у раду се употребљава термин *језички космополитизам*³.

Иностранци извори који се такође баве представљеним питањима били би, поред осталих: Edwards, 2009; Fought, 2006; Greenberg, 2004; Joseph, 2004; MacGiola Chríost, 2003. и Fishman, 1999. Они се баве питањима односа језика, с једне, и националног, етничког и верског идентитета, с друге стране, као и односом језика, национализма и етничких конфликта, и то како на подручју бивше Југославије (Greenberg, 2004), тако и у другим деловима света (остали наведени аутори), при томе се посебно задржавајући на њиховој тесној повезаности као и на последицама такве повезаности.

Поред тога, извори из наше средине који су се бавили темама које имају додирних тачака са темом овог рада, били би: Ковачевић, 2005. и 2004; Ђоровић, 2004; Игњачевић, 1998; Влаховић, 1997, 1990 и 1989; Стојић, 1991. Ови извори баве се истраживањима ставова како код студената тако и шире популације – говорника српског/српскохрватског језика, у вези са њиховим односом према страним језицима (нпр. значају њиховог учења и њиховој популарности), њиховим од-

³ У вези са наведеним термином (језички космополитизам) желимо да нагласимо да дати аутор овај термин, за разлику од термина језички национализам, у његовој целости нигде експлицитно не користи. Ипак, он редовно на помињаним местима појму национализам супротставља појам космополитизам, те је скована синтагма језички космополитизам.

носом према варијететима српског/српскохрватског језика (тј. према књижевном језику/завичајном говору), и сличним питањима.

Метод

Као основни инструмент истраживања представљеног у овом раду конструисан је упитник, који се, поред питања о демографским детаљима, састојао од укупно 19 ставова са понуђеним алтернативним одговорима (да/не). Сами ставови састављени су на основу претходно наведене литературе, као и на основу судова о односу језичког и националног идентитета који се могу наћи на сајтовима екстремних десничарских организација у Србији, и то на сајту организације *Отачествени покрет Образ* (www.obraz.rs) и организације *Српски народни покрет 1389* (www.snpr1389.rs). Овим интернет презентацијама је приступљено септембра 2011. године.

Неки од тих ставова јесу следећи: *Матерњи језик сваког народа у себи садржи целокупну душу, целокупну прошлост, све духовне вредности и стваралачке замисли тог народа, Народ без свог језика и државе осуђен је на пропаст, Реч српски требало би писати србски (или, још боље, Србски), како би се боље истакла припадност српској нацији.*

Приликом формулисања тих ставова водило се рачуна о томе да испитаници који „нагињу” било „националистичким” било „космополитским” гледиштима стално морају да алтернирају између одговора *да* и *не*, пре него ли да стално (аутоматски) нуде један од та два одговора.

Анкетирање је спроведено у три фазе, током 2012. године.

Прва фаза спроведена је на УН током марта 2012. године на пригодном узорку који је чинило укупно 665 студената, и то 146 студената са Департмана за англистику, 96 студената са Департмана за социологију и 88 студената са Департмана за историју Филозофског факултета у Нишу, 140 студената Машинског факултета, 121 студент са Правног факултета и 74 студента са Медицинског факултета у Нишу.

Сви одговори из упитника обрађивани су уз помоћ аналитичког софтвера за статистичку обраду података SPSS. Прелиминарном анализом података утврђено је да код анкетираних студената постоји, готово, опште (не)слагање (80% и више) са укупно седам ставова, и да они самим тим не могу добро да послуже као индикатори „језичког национализма”, односно „језичког космополитизма”, због чега они даље нису узимани у обзир приликом квантитативне обраде података. Одговори испитаника на преосталих 12 ставова рекодирани су тако да је за „националистички” одговор на понуђени суд рачуната вредност 1, а за „космополитски” вредност 0. На основу тога израчунат је „индекс језичког национализма“ (у даљем тексту ИЈН), као термин који има три сродна смисла: 1) на нивоу сваког појединачног испитаника, он представља укупну вредност рекодираних „националистички“ усмерених одговора тог испитаника на представљене ставове; 2) на

нивоу факултета/департамана, он представља средњу вредност која се добија када се рекодирани вредности „националистички“ усмерених одговора свих испитаника на одређеном факултету тј. департману; 3) на нивоу целог узрока, он представља средњу вредност која се добија када се рекодирани вредности „националистички“ усмерених одговора свих испитаника из узорка поделе укупним бројем испитаника (у даљем тексту увек ће бити назначено који од ова три смисла се има у виду).

Јасно, вредност ИЈН у сваком од дата три смисла кретала се у распону између 0 и 12, при чему је вредност ближа нули указивала на то да код испитаника претежу „космополитски“, а она ближа вредности 12 на то да код испитаника претежу „националистички“ усмерени ставови.

Овако утврђен ИЈН потом је укрштан са следећим демографским варијаблама: образовно-професионалним профилом, полом, годином рођења, националном припадношћу, местом рођења и сталног боравка, местом рођења и образовања родитеља, професионалном припадношћу испитаника и њиховим ставом према религији.

У раду се ни на који начин не заступа теза да вредности које се описаним израчунавањима добијају представљају било какве „апсолутне вредности“, већ да оне једноставно могу указати на одређене тенденције код испитаника са различитих департамана односно факултета.

Код квалитативне анализе података у обзир су узимани и ставови за које је напред речено да се у квантитативној анализи нису показали као довољно дискриминативни.

Друга фаза анкетања спроведена је на УИС током летњег семестра 2012. године на пригодном узорку који је чинило укупно 139 студената. С обзиром на техничка ограничења када се организује истраживање на универзитету који истраживачима није матични, анкетирали су само студенти Филозофског факултета датог универзитета, и то 61 студент са Департамана за англистику, 51 студент са Департамана за социологију и 34 студента са Департамана за историју. Током анкетања коришћен је идентичан упитник као и на УН.

Трећа фаза анкетања спроведена је на УВТ, УБ и додатно на УН. На првом поменутом универзитету анкетирани су укупно 804, а на другом 586 студената и на трећем 818 испитаника. У оба случаја коришћени упитник био је део знатно ширег упитника – оног који је чинио централни инструмент емпиријског дела истраживања на пројекту *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)*, који је и наведен као један од два пројекта у оквиру кога је овај рад настао. У том смислу, било је неопходно редуковати број испитаних ставова (који тако овде износи 6 уместо 19), док је, истовремено, број демографских варијабла био значајно већи. Поменуто за последицу има то што резултати добијени на УН и УИС, са једне, и УВТ и УБ, са друге стране, нису у потпуности упоредиви. Ипак, будући да је циљ истраживања

на свим наведеним универзитетима био исти, као и с обзиром на то да постоји укупно шест испитаних ставова који су били идентични, те да је за потребе овог рада увек коришћен исти скуп демографских варијабли за све поменуте универзитете, то ћемо у овом раду сматрати да има оправдања овде изнети кумулативне резултате описаног истраживања на дата четири универзитета, све време имајући на уму поменута ограничења, као и једно додатно ограничење – чињеницу да на дата четири универзитета није увек било могуће испитати студенте са потпуно упоредивих факултета и њихових департмана.

У раду ће се поред квантитативне дати и квалитативна анализа података, у мери у којој то просторна ограничења дозвољавају.

АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА

Анализа везана за прву и другу фазу истраживања

Средња вредност ИЈН на целом узорку на УН износи 5,92, што би значило да анкетирани студенти лавирају између „националистичког” и „космополитског” обрасца у поимању односа језика и идентитета. Средње вредност ИЈН најнижа је код испитаника са Департмана за англистику, а највиша код анкетираних студената историје. Стандардна одступања од средњих вредности су релативно велика. Подаци су дати у Табели 1.

Вредност ИЈН на УИС показала се као просечно виша за један индексни поен, што може потврдити хипотезу да студенти датог универзитета заузимају ставове у којима је израженији језички национализам у односу остале испитане студенте у односу на студенте УН (уз горе наведену одграду која се односи на разлог зашто би поменуто могло да важи).

Табела 1.
Средње вредности ИЈН по факултетима/департманима УН

Факултет/ Департман	средња вредност ИЈН	n	стандардна девијација	минимум	максимум
Машински	6,61	129	2,27	1	11
Правни	6,25	117	2,32	1	11
Медицински	6,44	70	2,00	2	11
Англистика	4,43	138	2,46	0	12
Социологија	4,98	87	2,36	0	10
Историја	7,42	84	2,50	0	12
Укупно	5,92	625	2,55	0	12

Када је у питању укрштање ИЈН са социо-демографским варијаблама, повезаност ИЈН са ставом о религији показала се најизраженијом, док је била мање наглашена код пола, старости, места рођења и боравка, етничке припадности и вероисповести испитаника, те образовања и места рођења њихових родитеља.

Овде ћемо се, због ограниченог простора, кратко осврнути на везу ИЈН само са четири демографске варијабле – полом, узрастом,

вероисповешћу и степеном религиозности испитаника.

Када се упореди средња вредност ИЈН по факултетима УН у односу на *пол* испитаника, резултати показују већи „национализам” код студената, сем на Филозофском факултету, где је на сва три Департмана средња вредност ИЈН већа код студенткиња. Најуједначенији резултати, са готово занемарљивом разликом, утврђени су код будућих правника, док највеће разлике између студената и студенткиња постоје на социологији и англистици. На основу постојећих података не може се дати неко поткрепљеније објашњење наведених налаза. Могла би само бити понуђена следећа претпоставка за нижи ниво „језичког национализма” студената са Департмана за англистику, социологију и историју у односу на студенткиње: будући да Филозофски важи за факултет на коме су студенткиње значајно бројније од студената (школује се кадар који припада углавном „феминизованим” професијама каква је, на пример, наставничка), могуће је да младићи који га уписују не припадају групи „типичних” мушкараца, какве налазимо на осталим факултетима на којима је вршено истраживање, те отуда њихов наглашенији „језички космополитизам”.

Када је у питању пол испитаника на УИС, већи број испитаних је женског пола и износи 281 (63,15%), а 163 (36,63%) испитаних су мушкарци. Нешто израженију склоност ка језичком национализму, али тек за половину индексног поена, исказали су студенти у односу на студенткиње. Уз то, разлика у ИЈН је нешто већа међу студентима и студенткињама на ФФУИС, готово за један индексни поен.

При разматрању средње вредности ИЈН према *старости* студената узети су у обзир за анализу само студенти између 20 и 23 година старости. Подаци показују да факултетима/департманима УН постоје различити трендови. Док је код студената социологије видљив константан пад „национализма” како се иде ка већој старости (и години студија), код студената права евидентан је управо супротан случај. Машинство, историја и, посебно, медицина показују највише варијација, па се не може говорити о неком јасном кретању у једном или другом смеру. Средња вредност ИЈН код англиста остаје најуједначенија, што помало изненађује, будући да је очекиван налаз да што више студије одмичу, тако и расте ниво освешћености ових студената о односу језика и нације. Вредна запажања је чињеница да најмлађи у посматраној групи на УИС имају и највиши ИЈН, што може да указује на растући тренд „језичког национализма” код млађе популације. Просечни индекс на нивоу целог узорка поново је виши за студенте УИС. Подаци показују да је код студената у Нишу константан пад „језичког национализма” како се иде ка већој старости (и години студија), док је таква тенденција нестабилна у подацима о студентима из Источног Сарајева.

Када је у питању *конфесионална припадност*, код нишких студената атеисти имају већи удео у узорку (скоро 6%) и нижу вредност ИЈН. Значајно је истаћи да се на УН две трећине студената изјаснило као „православци”, док је у на УИС тај проценат за око 10% виши (и износи 77,70%), уз 9,35% студената који су као своју вероисповест

навели „родноверје / српска” са ИЈН готово двоструко већим од ИЈН код оних који су се изјаснили као атеисти. Значајан део испитаних (10,79%) није се изјаснио да припада некој од вероисповести, не понудивши податке о овом питању.

Најјаснија веза уочена је између ИЈН и *става према религији* – што је религиозност израженија, већи је и скор на ИЈН. Међутим, вредности стандардних одступања релативно су велика, те низак Спирманов коефицијент корелације ($\rho = -0,28$) указује на то да нема значајније зависности ове две променљиве. Ниже је дат табеларни преглед односа ИЈН и степена религиозности испитаника на УН. Код студената УИС средње вредности ИЈН више су за око један поен.

Табела 2
Средње вредности ИЈН и став према религији на УН

Став према религији	с р е д њ а в р е д н о с т ИЈН	n	с т а н д а р д н а д е в и ј а ц и ј а
Уверени/-а сам верник/-ца и прихватам све што моја вера учи	6,89	180	2,24
Религиозна/-ан сам, али не прихватам све што моја вера учи	6,16	211	2,22
Размишљам о томе, али нисам начисто дали верујем или не	5,17	77	2,36
Према религији сам равнодушан/-на	5,06	31	3,02
Нисам религиозна/-ан, али немам ништа против религије	4,33	73	2,77
Нисам религиозан/-на и противник/-ца сам религије	2,91	11	2,63
нема података	6,17	42	2,55

Свакако један од најуочљивијих фактора који утичу на висок ИЈН код студената из УИС је и висок проценат студената који су се декларисали као верници или уверени верници 74,82%, док је тај проценат код нишких студената 53,59%.

Сада ће бити представљена и квалитативна анализа одговора испитаника на неке од понуђених 19 ставова (а у светлу просторних ограничења у овом раду, који нам не дозвољавају да детаљно анализирамо одговоре на сваки од тих ставова).

У том смислу, овде ће се дати осврт на укупно три става.

Став бр. 1 из упитника гласи: *Природно је да свака нација има свој национални језик и своју националну државу*. Дати став није посебно дискриминативан када је у питању начин на који су испитаници са различитих факултета / департмана одговарали на њега, и то у смислу да се студенти са свих департмана / факултета са таквим ставом доминантно слажу (у питању је распон од 85,4% на Департману за социологију Филозофског факултета УН до 98,4% на Департману за англистику Филозофског факултета УИС). Ипак, са своје стране, и овакви подаци су врло битни у светлу чињенице да они одсликавају (просечан) изразит језички национализам испитаника када је у

питању овај став, односно виђење степена повезаности између нације, језика и државе, а у светлу онога о чему је делом било речи и у делу посвећеном теоријском оквиру овог рада. Уз то, ако би овако снажан став у духу језичког национализма можда и могао да се очекује од студента на нефилолошким департманима, дотле је он у најмању руку изненађујућ када су у питању студенти Англистике оба универзитета, који су показали *највећу* приврженост оваквом ставу (иако на својим студијама детаљно обрађују, поред осталог, и америчку, канадску и аустралијску књижевност и културу, односно свакако јесу свесни чињенице да ниједна од ове три нације нема никакав сопствени национални језик). Уједно, овакви резултати управо на Департманима за англистику (92,5% подршке наведеном ставу на УН и 98,4% на УИС), потцртавају чињеницу да би било корисно на датим департманима експлицитније говорити о питањима наведеног типа, односно на одговарајући начин допунити наставни програм појединих предмета.

Још један став на који ће овде бити скренута пажња је став бр. 7 из упитника - *Реч српски требало би писати србски (или, још боље, Србски), како би се боље истакла припадност српској нацији*. Наиме, поменути став преузет је директно са интернет презентације једне од крајње десних организација у нашој земљи (коју је поминута у уводном делу рада), те се пошло од претпоставке да би било корисно проверити колико студенти подржавају један овакав став који је изразито у духу језичког национализма (а уз то је и став који се директно коси и са правописом српскога језика како у смислу писања великих и малих слова, тако и у смислу примене правила о једначењу по звучности – упор. нпр. *врабац / врапца / *врабца, Шабац / Шапца / *Шабца*, и сл.). Поред тога што се може констатовати да студенти из Ниша и И. Сарајева овакав став већински не подржавају, потребно је скренути пажњу и на незанемарљиву разлику у броју позитивних реакција (и самим тим оних које нагињу језичком национализму) на наведени став у појединим деловима узорка. Наиме, док је на Департману за англистику УН одговор *да* дало тек 3,4% испитаника, на Департману за социологију УН 13,5%, на Департману за историју УН 23,9%, на УИС је тај проценат у просеку (чак) 31,6%, где предњаче студенти историје са 44,1% потврдних одговора, док је проценат на англистици 11,5%, одакле се свакако ипак може добро видети утицај филолошког образовања на ставове испитаника.

Овај кратак осврт на однос испитаника у вези са наведеним ставовима завршиће се констатцијом да је на последњи став – став бр. 19: *Треба прихватити Европу, њену разноликост и вредности, као проширену културну, духовну и језичку домовину*, већина студената из узорка углавном дала потврдан одговор (и самим тим онај ближи „језичком космополитизму“). Најјасније је овакав став прихватила популација студената англистике из Ниша са 89,7%. На преостала два испитана департмана УН, проценат студената Социологије који се са оваквим ставом слаже је 76%, а на Историји 59,1%. Када су у

питању испитаници са ФФУИС, добија се сличан однос студената три департмана, с тим што је њихово слагање са наведеним ставом мање изражено него код студената из Ниша. И овде је највећи степен слагања са овим ставом уочен код студената англистике - 72,1%, потом на Департману за социологију - 66,7%, док он на Департману за историју износи свега 47,1%, односно једини је који на испитаним департманима није добио натполовичну већину.

Анализа везана за трећу фазу истраживања

Трећа фаза истраживања спроведена је на УВТ, УБ и УН, онако како је то описано у уводном делу рада. Због просторних ограничења, овде ћемо се задржати само на одговорима студената на неколико ставова.

Одговори студената на ставове у вези са односом између језичког идентитета, с једне, и националног и индивидуалног идентитета, с друге стране, понекад су били сасвим уједначени од универзитета до универзитета. На пример, када је у питању став да *званичну употребу више језика, и то језика већинског народа као и језика мањина, треба поздравити и сматрати предношћу и богатством такве земље*, 54,5% испитаних студената из Србије, 51,1% испитаних студената из Македоније и 57,5% испитаних студената из Бугарске сложило се са оваквим ставом. Ипак, 25,2% студената из Србије и готово идентичан проценат студената из Македоније (25,1%), као и 29% студената из Бугарске, изразило је неслагање са оваквим ставом, што није занемарљив број.

Са друге стране, однос студената са дата три универзитета према неким другим ставовима дао је врло шаренолике резултате. На пример, када је у питању став да *националним мањинама треба омогућити школовање на матерњем језику*, 40% испитаних студената из Бугарске, 44,2% испитаника из Македоније и 61,1% испитаника из Србије сложило се са оваквим ставом, односно испитаници из Србије показали су највећу отвореност према оваквом ставу. Супротан тренд може се уочити у одговорима испитаника на став *Треба прихватити Европу, њену разноликост и вредности, као проширену културну, духовну и језичку домовину*. Са овим ставом се сагласило 39,5% студената из Македоније, 38,8% студената из Бугарске и само 17,8% студената из Србије, при чему је проценат неслагања са оваквим ставом 31% у Македонији, 46,6% у Бугарској и чак 53,5% у Србији, док се преостали студенти о овом ставу нису изјаснили.

Овакви и слични резултати показују да је горња хипотеза да студенти УВТ, као доминантно грађани ЕУ (уз ограду коју смо горе навели у вези са репрезентативношћу дате државе у оквирима ЕУ), нагињу ставовима који су ближи језичком космополитизму у односу на студенте преостала три универзитета у земљама које нису чланице ЕУ, тек делимично потврђена, и да је потребно извршити додатна истраживања како би се објаснило зашто су студенти посебно УВТ давали овакве одговоре, односно, зашто, на пример, у великој мери заузимају став да треба ускратити право националним мањинама да

се образују на свом матерњем језику. С поменутих у вези овде можемо само изнети претпоставку да је поменуто производ чињенице да је Р. Бугарска етнички хомогенија од Србије и Македоније, као и да поменуто може бити последица губљења поверења у поједине вредности ЕУ.

ЗАКЉУЧАК

Прва полазна хипотеза могла би да се сматра потврђеном - студенти Англистике (који су анкетирањем обухваћени само на УН и УИС), захваљујући образовању које их нужно упућује да упознају друге културе кроз страни језик и књижевност, заиста у већој мери од других испитаних студената заузимају ставове у којима преовлађује језички космополитизам, док преостали испитивани студенти „нагињу” ставовима који су индикатор језичког национализма.

Друга полазна хипотеза такође би могла да се сматра потврђеном - студенти УИС заиста заузимају ставове у којима је израженији језички национализам у односу остале испитане студенте. За поменуто смо као могуће објешњење навели утицај познатих дешавања у БиХ током деведесетих година, при чему још једном наглашавамо да циљ овог рада свакако није могао да буде постојања конкретне узрочно-последичне везе у овој области.

Трећа полазна хипотеза - да студенти УВТ, као доминантно грађани ЕУ, нагињу ставовима који су ближи језичком космополитизму у односу на студенте преостала три универзитета у земљама које нису чланице ЕУ, није у потпуности потврђена, нарочито у светлу одговора испитаника са датог универзитета на питања везана за то да ли националним мнањинама треба омогућити школовање на матерњем језику те да ли треба прихватити Европу, њену разноликост и вредности, као проширену културну, духовну и језичку домовину. Овде још једном треба поменути оgradu да Р. Бугарску, као једну од најмлађих чланица ЕУ, свакако не можемо сматрати репрезентативном за ставове студената у целокупној ЕУ.

Додатни закључци били би следећи. Прво, студенткиње из узорка генерално су показале нешто мање изражен „језички национализам”. Старост испитаника на факултетима / департаментама на којима је извршено анкетирање у оквиру УН и УИС различито корелира са ИЈН и само се на Социологији може уочити јасан тренд да студенти са старијих година нагињу више „језичком космополитизму”, што може указивати на значај социолошког образовања ове групе студената.

Код свих варијабли (сем вероисповести и става према религији) приметна је знатно већа вредност ИЈН код испитаника који нису дали податке, при чему на основу постојећих информација не можемо да утврдимо откуда већа неповерљивост код испитаника који се карактеришу израженијим језичким национализмом. Видљиво нижи скорови ИЈН забележени су код нерелигиозних људи, а код варијабле која се тиче ставова према религији уочена је „најправилнија” веза управне сразмере са ИЈН, мада није израчунат значајнији коефицијент корелације.

Када су у питању закључци везани за горе представљену анализу одговора студената на поједине ставове из упитника, може се рећи да су испитаници давали врло шаренолике одговоре, понекад оне за које се може рећи да указују на изразит језички национализам, али и оне за које се може рећи да се њима изражава јак језички космополитизам.

На самом крају наведене анализе треба још додати да она пружа могућности за даљу разраду, у смислу извођења датог типа истраживања, поред осталог, и у вишим разредима средњих школа као и у другим универзитетским центрима наведених земаља, посебно оних са другачијим етничким и конфесионалним саставом у односу на оне који је испитани за потребе овог рада. Такво даље истраживање дало би прецизније резултате, што би могло бити од значаја како на теоријском плану - у смислу даље разраде теоријског и методолошког приступа наведеним питањима, тако и у емпиријском смислу, јер би се на већим популацијама испитаника можда могле уочити неке статистички значајне разлике или корелације које у овом, релативно ограниченом истраживању, нису откривене. Коначно, истраживања ове врсте могла би имати и практичне ефекте, у смислу, на пример, увођења / допуњавања таквих наставних садржаја и на нивоу основног и средњег образовања (као и на нивоу високог образовања, тамо где то може уклопити у студентски програм) који би развијали свест ученика / студената о сложености односа између језичког и националног идентитета. Један такав курс је на Департману за англистику Филозофског факултета УН у међувремену је већ уведен управо и као последица овде представљене групе истраживања, односно њихових резултата.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Р. *Европа у језику*. Београд: Библиотека XX век, 2009.
- Бугарски, Р. *Језик и култура*. Београд: Чигоја штампа и XX век, 2005.
- Бугарски, Р. *Нова лица језика – социолингвистичке теме*. Београд: Чигоја штампа и XX век, 2002.
- Бугарски, Р. *Језици*. Нови Сад: Матица српска, 1997а.
- Бугарски, Р. *Језик у контексту*. Београд: Чигоја штампа и XX век, 1997б.
- Бугарски, Р. *Лингвистика о човеку*. Београд: Чигоја штампа и XX век, 1996а.
- Бугарски, Р. *Језик у друштву*. Београд: Чигоја шта мпа и XX век, 1996б.
- Влаховић, Н. *Популарни судови о језику на српскохрватском језичком подручју* (магистарски рад). Београд: Филолошки факултет, 1989.
- Влаховић, Н. „Ставови о језику у оквиру општих изучавања ставова“. *Култура* (1997): 61–77.
- Влаховић, Н. „Из истраживања ставова о језику на српскохрватском језичком подручју“. *Сол* (1990): 43–51.
- Ђоровић Д. „Однос студената хуманистичких наука према страним је-

- зицима“. *Настава и васпитање* 53, 4–5, (2004): 448–464.
- Edwards, J. *Language and Identity – An Introduction*. Cambridge: CUP, 2009.
- Fought, C. *Language and Ethnicity*. Cambridge: CUP, 2006.
- Fishman, J. A., ed. *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York: Oxford. OUP, 1999.
- Greenberg, R.D. *Language and Identity in the Balkans*. Oxford: OUP, 2004.
- Hoenigswald, H. „A Proposal for the Study of Folk-Linguistics“. In *Sociolinguistics*, edited by W. Bright, 16–26. The Hague: Mouton. 1966.
- Игњачевић, А. () *Ставови о енглеском језику у средњем и високом образовању у Београду* (магистарски рад). Београд: Филолошки факултет, 1998.
- Joseph, J. E. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave MacMillan, 2004.
- Jovanović, V. Ž. i V. Pavlović. „Stavovi studenata Filozofskih fakulteta u Nišu i Istočnom Sarajevu o odnosu jezika i identiteta“. U *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, II/1, uredili S. Gudurić i M. Stefanović, 69-81. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2013.
- Ковачевић, Б. „Ставови говорника српског језика према страним језицима“. *Српски језик – студије српске и словенске* 10, 1-2, (2005): 501-518.
- Ковачевић, Б. „Ставови према варијететима српског језика“. *Philologia* 2 (2004): 33–38.
- Mac Giola Chríost, D. *Language, Identity and Conflict – A Comparative Study of Language in Ethnic Conflict in Europe and Eurasia*. London and New York: Routledge, 2003.
- Павловић, В. и М. Јовановић. „Ставови студената Универзитета у Нишу о односу језичког и националног идентитета“. *Теме* 38, 2 (2013): 701-717.
- Стојић, С. *Енглеске позајмљенице у говорном српскохрватском језику – познавање, употреба, ставови* (магистарски рад). Београд: Филолошки факултет, 1991.
- Trudgill, P. *Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society*. London: Penguin, 2001 [1983].

ON STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS THE RELATION BETWEEN LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY – CUMMULATIVE RESULTS OF THE RESEARCH CARRIED OUT IN FOUR BALKAN COUNTRIES**Summary**

The paper presents cumulative results of the research dealing with students' attitudes towards the relation between language and national identity, carried out at the University of Niš (Serbia), the University of East Sarajevo (Bosnia and Herzegovina), the University of Veliko Tarnovo (Bulgaria), and the University of Bitola (Macedonia). The paper aims to analyse a possible link between students' attitudes on the strength of relation between language and national identity, on the one hand, and a number of demographic variables, on the other hand. It also aims to establish whether students perceive language and national identity to be tightly interrelated or not. The research instrument was a designed questionnaire filled in by a total of 3012 interviewees. A statistical analysis of the data has shown that it is the strength of religious belief that most affects the given relation.

Key words: language, nation, identity, language nationalism / language cosmopolitanism, attitudes towards the relation between language and national identity.